

SZENT ISTVÁN EGYETEM

Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola

**AZ EU AGRÁRTÁMOGATÁSI RENDSZERÉNEK
VÁLTOZÁSAI ÉS A CSATLAKOZÁS HATÁSA
A MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALKOZÁSOKRA**

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Készítette: Törőné Dunay Anna

Témavezető: Prof. Dr. Székely Csaba DSc, egyetemi tanár

GÖDÖLLŐ

2012

A doktori iskola megnevezése:

**Gazdálkodás és Szervezéstudományok
Doktori Iskola**

Tudományága:

gazdálkodás- és szervezéstudományok

vezetője:

Prof. Dr. Szűcs István

**tanszékvezető, egyetemi tanár, az MTA doktora
SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Közgazdaságtudományi és Módszertani Intézet**

témavezető:

Prof. Dr. Székely Csaba

egyetemi tanár, az MTA doktora

Nyugat-Magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

Tartalom

1. Bevezetés	4
1.1 A téma aktualitása	4
1.2 A kutatás célkitűzései	4
1.3 A kutatás hipotézisei	5
2. Anyag és módszer	5
3. Eredmények	6
3.1 A KAP támogatási rendszerének összefoglaló értékelése	6
3.2 A Közös Agrárpolitika 2014 után	8
3.3 Mezőgazdasági vállalkozások nemzetközi összehasonlító vizsgálata	10
3.4 A magyar mezőgazdasági vállalkozások vizsgálata a Tesztüzemi Rendszer adatbázisa alapján	12
3.4.1 A vizsgált mutatók értékelése az összes üzem átlagos értékei alapján	12
3.4.2 A csatlakozás hatása a mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezőségére ...	14
3.4.3 A vállalkozások jövedelmezőségére (ROE mutatójára) ható tényezők regressziós vizsgálata	17
3.4.4 Kérdőíves felmérés a mezőgazdasági vállalkozások EU-csatlakozással kapcsolatos véleményéről	19
4. Új és újszerű tudományos eredmények	20
5. Következtetések, javaslatok	21
6. Önéletrajz	23
7. Saját publikációk jegyzéke	24

1. Bevezetés

1.1 A téma aktualitása

Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatásainak vizsgálata az elmúlt egy évtizedben szinte semmit sem veszített aktualitásából, hiszen bizonyos problémák mind a mai napig megoldatlanok, elég, ha csak a mezőgazdasági ágazat versenyképességi, hatékonysági problémáira, vagy a támogatási rendszer késleltetett átvételére gondolunk. A csatlakozással nem zárult le a folyamatos felkészülés, az agrárpolitika intézményein kívül a mezőgazdasági vállalkozásoknak is szinte állandóan figyelemmel kellene kísérniük az EU agrárrendszerének változásait, ami természetesen igen nehezen megoldható feladat a gazdálkodás napi feladatai mellett.

Értekezésemben azt kívántam megvizsgálni, hogy ki tudták-e használni a mezőgazdasági vállalkozások a csatlakozás adta – korábban ígéretesnek tűnő lehetőségeket – milyen problémák adódtak a felkészülési folyamat során, és mindez hogyan hatott közvetlenül a mezőgazdasági vállalkozásokra. Megállapítható-e, hogy kik a nyertesek és kik a vesztesek?

Mivel a Közös Agrárpolitikában a jövőben komoly változások várhatók, a mezőgazdasági termelők felkészültsége a továbbiakban is kulcsfontosságú. Felkészültség nélkül nehezen használhatóak ki a lehetőségek, ezek kihasználása nélkül pedig nem beszélhetünk a versenyképesség és a hatékonyság növeléséről.

1.2 A kutatás célkitűzései

Kutatásom **első célkitűzése** a magyarországi mezőgazdasági vállalkozások **makrokörnyezetének elemzése** volt. A vállalkozások működését, gazdálkodásának eredményességét alapvetően meghatározza a makrokörnyezet (az agrárpolitika, a gazdasági, társadalmi és természeti környezet stb.), ez kifejezetten igaz a mezőgazdasági vállalkozásokra. Dolgozatom első célkitűzése ennek megfelelően több részcélből tevődik össze a következők szerint:

- A **politikai környezet** ismertetése, amely jelen esetben ez elsősorban a Közös Agrárpolitika fejlődésének és jelenlegi rendszerének összefoglalását, illetve a KAP jövőjére vonatkozó forgatókönyvek, víziók bemutatását jelenti hazai és nemzetközi szakirodalmi források alapján.
- A **gazdasági környezet elemzése** során céltom a magyar agrárgazdaság főbb jellemzőinek összefoglalása volt a csatlakozást megelőző évektől kezdve 2009-ig, valamint a csatlakozás **agrártermeléshez** kapcsolódó főbb kritériumainak, intézkedéseinek és feladatainak ismertetése.
- A **társadalmi, a technológiai, valamint a környezeti** dimenziók értékelése szerepel a makrokörnyezet **elemzésének** utolsó lépéseként, szakirodalmi források és statisztikai adatok feldolgozásán keresztül. A jogi dimenziót értekezésem keretein belül nem vizsgáltam külön, hiszen nagyrészt megegyezik a Közös Agrárpolitika már vizsgálatba vont értékelésével.

A kutatás **második célkitűzése** a magyar agrárvállalkozások helyzetének vizsgálata a csatlakozást követő években (2004-2008-ig), különös tekintettel azok pénzügyi, vagyoni, jövedelmezőségi és hatékonysági teljesítményére egy **nemzetközi összehasonlítás keretében** Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, valamint az EU-15 országok testületi rendszereinek adatai alapján.

A kutatás **harmadik célkitűzése** a magyarországi mezőgazdasági vállalkozások főbb pénzügyi és gazdasági jellemzőinek vizsgálata, továbbá a jövedelmezőségi és hatékonysági muta-

tóik elemzése statisztikai módszerek segítségével, a **magyarországi tesztüzemi rendszer üzemsoros adatai alapján**, a 2002 és 2009 közötti időszakban.

Kutatásom **negyedik célkitűzése** primer kutatás alapján a magyar mezőgazdasági vállalkozások csatlakozással kapcsolatos véleményének, felkészültségének, tapasztalatainak összegzése és értékelése egy kérdőíves felmérés adataira alapozva, két időpontban (2004-ben, valamint 2008/2009-ben) egy kiválasztott magyarországi régióban.

1.3 A kutatás hipotézisei

Kutatásom során a következő hipotéziseket fogalmaztam meg.

Hipotézis 1 (H1) – A csatlakozás egyértelműen pozitív hatással lehet a magyar mezőgazdasági vállalkozásokra, elsősorban támogatási rendszere révén, valamint a kiszámítható agrárpolitikai háttér következtében, ezt tükrözik a csatlakozást megelőző években megjelent tanulmányok, cikkek és egyéb szakmai publikációk, valamint a mezőgazdasági vállalkozások előzetes várakozásai is; a mezőgazdasági vállalkozások informáltsági szintje a csatlakozást követően lényegesen javul.

Hipotézis 2 (H2) – Az EU csatlakozással megindul a magyar mezőgazdasági vállalkozások felzárkózása az EU-15 tagállamokhoz a jövedelemtermelés terén.

Hipotézis 3 (H3) – A magyar mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi és vagyoni helyzete a csatlakozást követő években jelentősen javul, a kiszámítható agrárpolitika és támogatási rendszer, valamint a javuló piaci lehetőségek hatására.

H3a – A mezőgazdasági vállalkozások finanszírozási helyzete kedvezőbbé válik az EU csatlakozást követően.

H3b – A közvetlen támogatásoknak köszönhető magasabb jövedelmek miatt vállalkozások tőkeszerkezete javul a csatlakozást követően.

H3c – A kiszámíthatóbb szabályozás miatt mezőgazdasági vállalkozások erőforrás-felhasználásának hatékonysága javul.

Hipotézis 4 (H4) – A csatlakozás (pozitív és negatív) hatásai a vállalkozások mérete és tevékenységi irányok (üzemtípusok) szerint különbözőek.

Hipotézis 5 (H5) – A támogatások miatt megnövekedett bevételek jelentős beruházási volumen indukálnak a mezőgazdasági vállalkozásoknál.

2. Anyag és módszer

Dolgozatom során a makrokörnyezet elemzéséhez feldolgozott adatok jelentősebb része a Közös Agrárpolitika rendszeréhez kapcsolódó dokumentumokból (irányelvek, rendeletek, bizottsági döntések) származik, amelyeket az **EU angol nyelvű hivatalos dokumentumaiból** dolgoztam fel, másik része a kapcsolódó hazai törvények, rendeletek, valamint elemzések feldolgozásából származott. A vizsgált országok gazdasági, szociális és környezeti tényezőinek elemzésénél a KSH és az EUROSTAT adatait – azaz szekunder forrásokat – dolgoztam fel.

A vállalkozások pénzügyi és gazdasági helyzetének elemzése során **primer és szekunder adatokra**, a **Mezőgazdasági Számviteli és Információs Hálózat**, azaz ismertebb nevén a FADN rendszer publikus nemzetközi adatbázisára valamint a magyarországi Tesztüzemi Rendszer hazai adatbázisára támaszkodtam.

A kutatás kiegészítésére és primer források gyűjtése céljából egy **kérdőíves vizsgálatot** is elvégeztem, amelynek során a magyarországi mezőgazdasági vállalkozások illetve gazdálkodók uniós csatlakozással kapcsolatos ismereteit, a csatlakozáshoz kapcsolódó várakozásait, majd tapasztalatait kívántam felmérni két időpontban 2004-ben és 2008/2009. évben. A dolgozatomban megfogalmazott célkitűzésekhez kapcsolódó adatokat és feldolgozásuk módszerét foglalja össze az 1. táblázat.

1. táblázat: A dolgozatban megfogalmazott célkitűzések elérését szolgáló anyagok és módszerek

Célkitűzés	Anyag	Módszer
1. Mezőgazdasági vállalkozások makrokörnyezetének elemzése az EU-csatlakozás folyamatához kapcsolódóan.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Szakirodalmi források ▪ Európai Unió dokumentumok ▪ KSH és EUROSTAT adatok 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ PESTEL elemzés ▪ Szakirodalom elemzése ▪ Dokumentumelemzés ▪ Leíró statisztikai módszerek
2. Nemzetközi összehasonlító vizsgálat: a V4 és EU-15 országok mezőgazdasági vállalkozásainak összehasonlító elemzése.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ FADN publikus adatbázisa ▪ Statisztikai adatok (OECD, EUROSTAT, KSH) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ SWOT elemzés ▪ A vállalkozások vagyoni és pénzügyi helyzetének elemzése ▪ Egytényezős varianciaanalízis
3. Magyar mezőgazdasági vállalkozások vagyoni és pénzügyi helyzetének vizsgálata a 2002-2009 évek közötti időszakban.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A magyarországi Tesztüzemi Információs Hálózat adatbázisa 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A vállalkozások vagyoni és pénzügyi helyzetének elemzése ▪ Keresztábrázat-elemzések (Chi-négyzet próbák) ▪ Többtényezős varianciaanalízis ▪ Regresszió-analízis
4. Magyar mezőgazdasági vállalkozások csatlakozással kapcsolatos tapasztalatainak értékelése.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kérdőíves vizsgálat 2004-ben, valamint 2008-2009-ben 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Leíró statisztikai módszerek ▪ Összehasonlító elemzés

Forrás: saját összeállítás

3. Eredmények

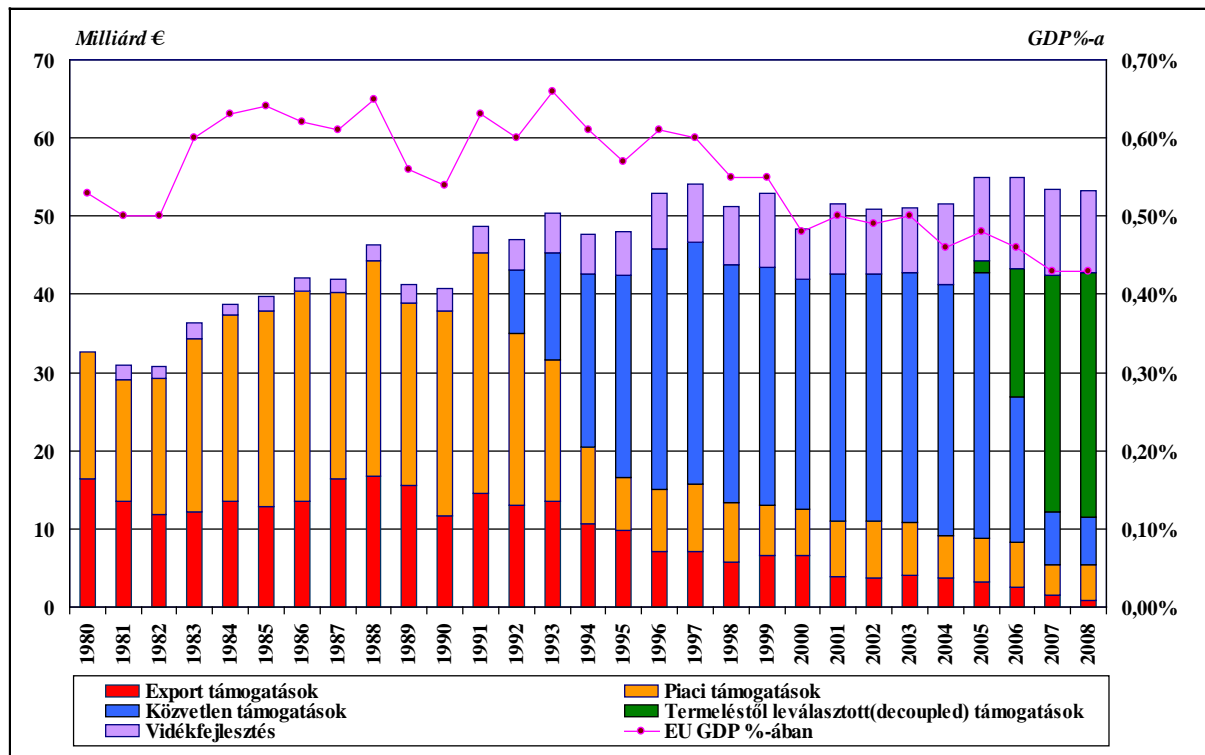
3.1 A KAP támogatási rendszerének összefoglaló értékelése

A kutatás első szakaszában a Közös Agrárpolitika változásait foglaltam össze, a támogatási rendszer változásainak tükrében.

A KAP kiszámítható és egységes rendszere az évek során egy folyamatos változtatásra, igazításra kényszerített politika lett. Ennek külső okai közül ki kell emelni a világpiac szereplőinek változó követelményeit, a globális népesedési és élelmiszerválságot, valamint a fenyegető energetikai válságot és a globális felmelegedés problémáját. Belső okai között legfontosabbak a közösségi költségvetés egyre növekvő terhei, a keleti kibővítés hatásai, valamint a napjainkra mélyülő uniós belüli válság.

A fejlődés szakaszainak felfogásbeli különbözőségét és eltérő preferenciáit szemléletesen illusztrálja a KAP költségvetésének alakulását ismertető 1. ábra, amely az eltérő támogatási típusokat különválasztva összegzi a KAP költségvetésének változását 1980-tól napjainkig.

1. ábra: A Közös Agrárpolitika költségvetésének alakulása 1980 és 2008 között (2007. évi árakon)

Forrás: HANIOTIS (2009) alapján saját szerkesztés

Az ábrán elkülöníthetők a KAP változatok által megfogalmazott változó preferenciák. Az 1980-as évektől 1992-ig a piacsabályozás eszközei (piaci támogatások és exporttámogatások) szerepe volt csak jelentős. A McSharry-reformot követően jelentek meg a közvetlen támogatások, amelyek átvették a domináns szerepet a költségvetésben. A közvetlen kifizetések jelentős szűkülését a termeléstől leválasztott támogatások bevezetése hozta meg a 2003. évi reform bevezetése után.

A vidékfejlesztési célú támogatások ugyan – viszonylag kis részesedéssel – már az 1980-as évektől szerepeltek, de az áttörést a II. pillér létrehozása jelentette az Agenda 2000 programcsomag bevezetését követően. Napjainkra csökkenő tendenciát mutat a KAP költségvetésének alakulása is, amely a WTO követelményeknek való megfelelés alapvető szempontja.

A következő oldal 2. táblázatában rendszerezve összefoglaltam a KAP támogatásainak különböző típusait a kezdeti időszaktól (eredeti KAP) egészen a napjainkban formálódó új változatig. Természetesen a támogatási típusok egy részénél átfedés tapasztalható, hiszen a megjelölt elnevezéseket a kezdeti időszakban még nem tekintették külön támogatási formáknak, napjainkban pedig a moduláció miatt rendeződnek át a különböző támogatási formák határvonalai.

2. táblázat: A KAP támogatási rendszerének fejlődése 1960-tól napjainkig

Időszak	Támogatások típusa					
	Piaci támogatások	Közvetlen támogatások	Vidék-fejlesztési	Egyéb vidék-fejlesztési	Környezeti célok	
Eredeti KAP	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ártámogatás ▪ Intervenció ▪ Exporttámogatás ▪ Külső védelem 	Kedvezőtlen adottságú területek támogatása 1975-től				
KAP 1992	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Árcsökkentés ▪ Mennyiségi szabályozás ▪ Intervenció ▪ Exporttámogatás 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kompenzáció ▪ Standard támogatási rendszer 	Kistermelői szabályozás		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Extenzív termelés ▪ Területpihentetés 	
Agenda 2000	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Árcsökkentés ▪ Mennyiségi szabályozás ▪ Intervenció ▪ Exporttámogatás 	Kompenzáció csökkentése	II. pillér létrehozása	Agrár környezet-gazdálkodási programok	Keresztmefeleltetés (Cross compliance)	
KAP 2003	Intervenció Exporttámogatás csökken	<ul style="list-style-type: none"> ▪ SPS ▪ SAPS 	Moduláció	II. pillér		
Health Check	Intervenció csökken			<ul style="list-style-type: none"> ▪ Versenyképesség javítása ▪ Környezetkímélő gazdálkodás ▪ Vidéki gazdaság fejlesztése ▪ Vidéki közösségek támogatása 		
KAP 2014	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Intervenció kizárólag védőhálóként ▪ Mennyiségi szabályozás megszüntetése 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ SPS, de felső határérték rögzítéssel ▪ LFA támogatás meghatározott régiókban ▪ Kistermelők külön támogatási rendszere 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Versenyképesség javítása ▪ Fenntartható gazdálkodás biztosítása ▪ Kiegyensúlyozott területfejlesztés 			

Forrás: saját összeállítás

A KAP fejlődése a kezdeti évtizedekhez képest az ezredforduló óta jelentősen felgyorsult, a változások finanszírozási időszakokon belül is bekövetkeztek. A legújabb reform tervezet 2011. év októberében került kihirdetésre.

3.2 A Közös Agrárpolitika 2014 után

Az Európai Bizottság 2011. október 12-én tette közzé a KAP 2014-2020 közötti időszakára vonatkozó hivatalos javaslatát. Ki kell azonban emelni, hogy ez még csak **javaslat**, amelyet a Tanács és az Európai parlament jóváhagyására vár, továbbá az EU 2014-2020-as időszakra tervezett költségvetés is jelentősen módosulhat. A felvázolt javaslatok a korábban kiadott közlemények iránymutatásával jelölik ki a jövő Közös Agrárpolitikáját, azaz továbbra is **megmarad két erős pillér**, amelyek kiegészítik egymást. Az első pillér tartalmazza **piacszabályozási eszközöket** – azaz a mezőgazdasági piacok működéséhez szükséges és az élelmiszer-ellátási láncokhoz kapcsolódó eszközöket és intézkedéseket – valamint a **közvetlen kifizetésekhez** kapcsolódó eszközöket. A második pillér továbbra is a **vidékfejlesztési politika** céljait szolgálja, megvalósítása társfinanszírozással történik, az uniós szintű valamint a nemzeti, regionális és helyi célok összehangolásával.

A **Közös Agrárpolitika I. pillére** továbbra is a közvetlen kifizetések és piaci támogatások intézkedéseit tartalmazza. A változások elsősorban a **közvetlen kifizetések rendszerét** érintik, az eddig alkalmazott SPS és SAPS rendszerek alkalmazását **új támogatási rendszer** váltja fel a tervezet alapján. A közvetlen kifizetéseket tekintve a politika megalkotóinak fő célja az volt, hogy a kifizetések kompenzációs jellege fokozatosan megszűnjön, és a kifizetéseket a **közjavak megtermeléséhez** lehessen kötni.

Közvetlen kifizetések változásai

A közvetlen kifizetések esetében több szempontot is ki kell emelni. Az egyik fő cél az **adminisztratív terhek csökkentése** volt, másik pedig a kifizetések szintjének jelenleg tapasztalható **különbségeinek megszüntetése** volt. Az egy hektárra jutó közvetlen támogatások meghatározásakor **három támogatási szint** kerül felállításra annak alapján, hogy az adott tagállam támogatottsági szintje hogyan viszonyul az EU-27 átlagához, azaz a kb. 270 €/ha értékhez, a magasabb támogatási szinttel rendelkezők plusz értékeit az alacsonyabb támogatási szinttel rendelkezőkhöz csoportosítanák át.

A közvetlen kifizetések két rendszerre, az **alap támogatási rendszerre** és az egyszerűsített **kistermelői rendszerre** bomlanának a tervezet szerint, amely az összes tagállam által használandó, **egységes rendszer** lesz, amelyben **kötelező és önkéntes elemek** jelennek meg.

a) Alap támogatási rendszer

▪ **Kötelező elemek**

- az **alaptámogatás** céljaira a teljes támogatási keret minimum 40%-át kell elkülöníteni, a támogatás elnyerésének feltétele a kölcsönös megfeleltetés feltételeinek való megfelelés, valamint három, a klímaváltozás és a környezet szempontjából hasznos mezőgazdasági gyakorlat átvétele;
- a **zöld komponens** érdekében a támogatási keret 30%-át kell elkülöníteni annak kompenzálására, hogy a három, a klímaváltozás és a környezet szempontjából hasznos mezőgazdasági gyakorlat (a növénytermesztés diverzifikálása, állandó legelők fenntartása és ökológiai jelentőségű célok vállalása) átvétele megtörténhessen;
- **nemzeti tartalék** képzésére maximum 3% fordítható, melynek elkülönítése **kötelező** az új belépők javára. Ezzel a mezőgazdasági tevékenységet megkezdő fiatal mezőgazdasági termelőknek biztosítanak lehetőséget támogatási jogosultságok megszerzésére;
- a **fiatal gazdák** támogatására maximum 2% különíthető el a teljes keretösszegeből, amelyet a 40 évnél fiatalabb gazdálkodók vehetnek igénybe maximum 5 évig.

▪ **Önkéntes elemek**

- a természeti hátrányokkal rendelkező területekre a keret maximum 5%-a csoportosítható át, ezzel e területek II. pilléres támogatásait lehet kiegészíteni;
- a termeléshez kötött támogatásokra a teljes keret maximum 5 vagy 10%-a különíthető el. Ezzel a környezetvédelmi, gazdasági vagy társadalmi szempontból fontos speciális ágazatok támogatását lehet finanszírozni.

b) Kistermelői támogatási rendszer

A kistermelői rendszer finanszírozására – azaz a kisgazdálkodók támogatására – az összes közvetlen támogatás maximum 10%-a különíthető el. Akik ezt a rendszert választják, **egyéb közvetlen támogatást nem vehetnek igénybe**. A támogatás összege kedvezményezettenként 500-1000 euro közötti lehet. Ez a rendszer az alaptámogatási rendszerhez képest kevesebb

adminisztrációval jár, a termelő mentesül a kölcsönös megfeleltetés feltételei alól. A kistermelői rendszerbe 2014 októberéig lehet belépni.

A tervezett új támogatási rendszer az egy termelő által igénybe vehető **alaptámogatások összegét is maximalizálná**. A gazdálkodók 2014. május 15-ig jelentkezhetnek be az új rendszerbe. A közvetlen támogatások igénybevételére 2014-től csak az **aktív mezőgazdasági termelők** lesznek jogosultak.

Piaci intézkedések változásai

A piaci intézkedések közül megmarad az **intervenció, a magántárolás és az export visszatérítés** intézménye, azonban finanszírozásuk **kikerül az I. pilléres támogatások közül**. A váratlan eseményekre tekintettel különleges intézkedéseket is bevezethetnek, az általános piaci zavarok, állatbetegségek vagy egyéb előre nem várt események esetén.

A **II. pillér, azaz a vidékfejlesztés** fő célja az Európa 2020 stratégia célkitűzéseire való hozzájárulás, összhangban az egyéb uniós politikákkal. Fő célja a mezőgazdaság versenyképességének előmozdítása, a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás, valamint a vidéki térségek területi fejlődésének egyensúlyban tartása. A vidékfejlesztési politika az új rendszer tervezetében **jelentősen átalakul**. A **jelenlegi tengelyek megszűnnek**, és a vidékfejlesztés **6 prioritása** kerül bevezetésre, amely összhangban van az Európa 2020 stratégiával. A vidékfejlesztési intézkedések új eleme lesz a **kockázatkezelés**.

Fontos kihangsúlyozni, hogy ez még csak tervezet, de a felkészülést a változásokra időben meg kell kezdeni.

3.3 Mezőgazdasági vállalkozások nemzetközi összehasonlító vizsgálata

A nemzetközi összehasonlító vizsgálat első lépéseként jellemeztem és SWOT elemzés alkalmazásával értékeltem a Visegrádi országok mezőgazdaságát, majd az FADN rendszer nemzetközi adatbázisában (<http://ec.europa.eu/agriculture/rica/database/database.cfm>) rendelkezésre álló tesztüzemi adatok alapján elvégeztem a mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi értékelését. Kutatásaim során **nem a reálfolyamatok eredményeit, hanem a reálfolyamatok mögötti pénzügyi folyamatokat kívántam elemezni**.

A mezőgazdasági üzemek vagyoni és pénzügyi helyzetének elemzéséhez, tevékenységük értékeléséhez **20 mutatószámot** képeztem és számítottam ki. A mutatószámokat 5 csoportba rendeztem: tőkeszerkezet és vagyoni helyzet mutatói, jövedelmezőségi mutatók, hatékonysági mutatók, likviditási mutatók, valamint a támogatások mutatói.

A vizsgált **üzem típusok** kiválasztásakor alapvető szempont volt az adott ágazat magyarországi jelentősége, valamint az összehasonlíthatóság szem előtt tartása. Az elemzésbe a vizsgált tagországok bizonyos adatainak hiányosságai miatt csak a növénytermesztő, tejtermelő, abrakfogyasztó és egyes üzem típusokat (tevékenységi irányokat) lehetett bevonni a vizsgálatba.

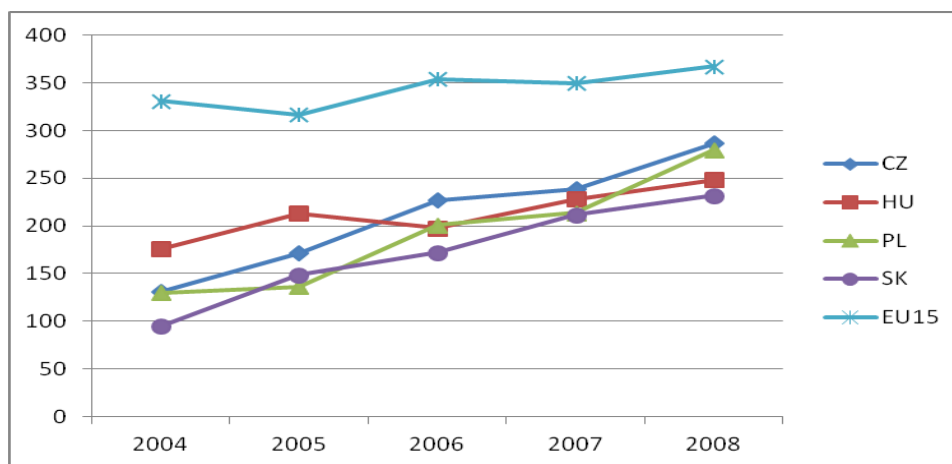
A vizsgált adatbázisban értékelése alapján megfigyelhető, hogy **kisebb üzem méretek** esetén magasabb a tőkeerősség, azaz a **saját tőke aránya** az összes forráson belül **nagyobb**. A kisebb méretű vállalkozások az adott országra jellemző számviteli szabályozás adta keretek között igyekeznek tőkeerősségükön javítani, ezáltal a befektetők és a hitelezők szemében magukról kedvezőbb képet festeni. A hazai vállalkozások **tőkeerőssége** minden méretkategóriában **elmarad** az EU-15-ök átlagától és a V4 országok értékeitől. A V4 országok és különösen Magyarország esetében megállapítható, hogy a csatlakozást követően az **önfinanszírozó képesség tekintetében bizonyos mértékű javulás** a közepes és nagy méretkategóriák esetében kimutatható, de az EU-15-höz történő **felzárkózás nem következett be**.

A **jövedelmezőség mutatóinak** számításához egy új eredménykategóriát kellett létrehoznom, amely a **mezőgazdasági üzemi tevékenység eredménye** elnevezést kapta. Ezt a mutatót azért kellett számítanom, mert a nemzetközi FADN publikus adatbázis adatai a magyar rendszerben megszokott számviteli kategóriáktól eltérőket alkalmaznak, így a jövedelmezőség értékelésére használt ROA, ROE és ROS mutatók nem képezhetők. A jövedelmezőségi mutatók vizsgálata ismeretében kijelenthető, hogy az csatlakozást követően a V4-ek üzemi eredmény szintű **jövedelmezőségi mutatói érdemben nem javultak**. Magyarország esetében figyelhető meg egy nagyon mérsékelt javulás, a többi országot viszont stagnálás, vagy visszaesés jellemzi. Megfigyelhető, hogy a nagyobb **üzemméret mellett némileg javul** a jövedelmezőség. Főleg Szlovákia (kisebb mértékben Csehország) esetében a jövedelmezőségi mutatók értékei igen nagy kilengésekkel változnak. A jövedelemtermelés szintje tehát nehezen kiszámítható. **Az alacsony jövedelmezőség mellett a vállalkozások önfinanszírozó képessége érdemben nem tudott javulni.**

A **likviditási mutató értékei** minden üzemméret mellett **mindkét ország-csoportban magasak** voltak. EU-15 átlag likviditási mutatója általában magasabb a V4 országokhoz képest, kivéve Szlovákiát. Az összes vizsgált üzemtípus esetében, minden üzemméret esetén a szlovák mezőgazdasági vállalkozások likviditási értékei voltak a legmagasabbak. A **nettó forgótőke** mindenhol pozitív és jellemzően növekvő tendenciát mutatott, a **konzervatív finanszírozási stratégia** térnyerése tehát egyértelmű. A konzervatív stratégia stabil, kiszámítható, biztonságosnak tekinthető, mivel a saját tőkén és a hosszú lejáratú kötelezettségeken alapul. A konzervatív stratégia nem teszi drágábbá a tőkeszerkezetet. Azonban ennek oka abban is keresendő, hogy a mezőgazdasági vállalkozások **nem tudnak elég hitelt fölvenni**, továbbá az **idegen tőke drágább a sajátnál**. A konzervatív stratégiára való eltolódás ebben az esetben nem feltétlenül a tudatosság eredménye, hanem inkább a **kényszerítő tényező**.

A **fajlagos támogatás összege** vizsgálata során egyértelműen bebizonyosodott, hogy az egy hektárra jutó összes támogatás a **V4 országokban lényegesen elmarad** az EU-15-ök átlagától, bár közeledik hozzá, a Koppenhágai Megállapodásnak megfelelő módon (2. ábra).

2. ábra: Az 1 hektárra jutó összes támogatás értéke a vizsgált országokban az összes üzem átlagában 2004-2008 között (m.e.: EUR)

Forrás: FADN adatok alapján saját számítás

A fajlagos támogatási összeget vizsgálva az EU-15 országok esetében **minden üzemméretnél szinte megközelítőleg azonos értékek figyelhetők** meg. A V4 országokban a különböző méretekre különböző támogatási értékeket találunk, ez azt valószínűsíti, hogy a **nagyobb méretű gazdaságok** – akár a képzetesebb munkaerő, akár a **jobb információ-hozzáférés** miatt,

vagy **jobb kapcsolatrendszerük** miatt – jobban fel tudtak készülni a támogatásokkal kapcsolatos adminisztrációra, illetve nagyobb tőkeerejük folytán igénybe vehetik szaktanácsadók segítségét. A támogatások megoszlásának statisztikai elemzése során **Magyarországon** a varianciaanalízis a legkisebb és a legnagyobb üzemméret-kategória (40 EUME alatti, illetve 100 EUME fölötti üzemek) esetében **szignifikáns különbséget** jelzett, így megállapításaimat statisztikai módszerekkel is alá tudtam támasztani.

A **nemzetközi összehasonlítás eredményeképpen** elmondható, hogy a régi uniós tagállamokhoz való felzárkózás nem a – nagyrészt túlzottan optimista – elvárásoknak megfelelően sikerült a visegrádi országok csatlakozását követő öt évben. A támogatások értékelése valamint a vagyoni helyzet mutatóinak vizsgálata során azt a következtetést lehetett levonni, hogy a V4 országokban a **támogatások növelése nem adott megoldást**, hiszen sem a **jövedelmezőség**, sem a **hatékonysági mutatók nem javultak** lényegesen a támogatások által megnövekedett bevételek ellenére. A támogatások jövedelemtömegén belüli aránya nem csökkent. A gyakorlati tapasztalatok szerint a támogatásoknak a kisméretű gazdaságok esetében hitelkiváltó szerepe is lehet. A jövedelem nagysága a mezőgazdasági üzemekben – különösen a kisebb méretkategóriákban – általában támogatás-determinált, a csatlakozást követő támogatási szint növekedése ezt a helyzetet tovább élesítette. **A támogatások a jelenlegi formában konzerválják a rossz szerkezetet, összegük kevés a fejlődéshez, de elég a túléléshez, ami a versenyképesség javulását nagymértékben akadályozza.** A magyar mezőgazdasági vállalkozások tekintetében ez a helyzet még rosszabb, hiszen szinte minden mutatót vizsgálva az derült ki, hogy **Magyarország** a V4 országokat tekintve is **hátrányban** van.

3.4 A magyar mezőgazdasági vállalkozások vizsgálata a Tesztüzemi Rendszer adatbázisa alapján

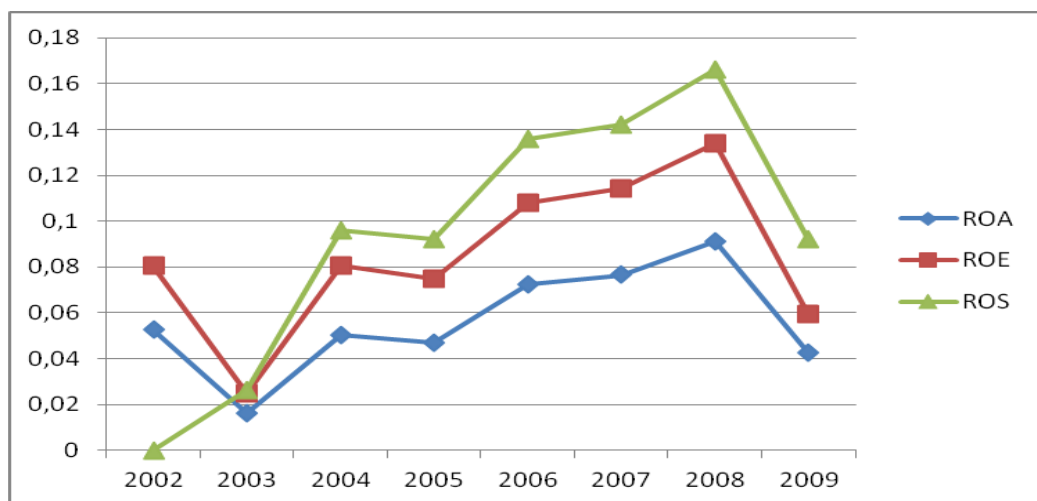
Vizsgálatomba a magyarországi tesztüzemi rendszerben résztvevő több mint 1900 üzem közül csak **742 üzem** vontam be, kizárólag azokat, amelyek a **vizsgált időszakban** (a 2002-től 2009-ig) **minden évben adatszolgáltatók** voltak. Ezzel a szűréssel az volt a célom, hogy **kivédjem a cserélődő adatszolgáltató üzemek torzító hatásait.**

3.4.1 A vizsgált mutatók értékelése az összes üzem átlagos értékei alapján

A 742 üzem 8 évre vonatkozó adatainak feldolgozása során a nemzetközi vizsgálatban is alkalmazott elveket és módszereket követtem, azaz első lépésként a vállalkozások pénzügyi és vagyoni helyzetének értékeléséhez tőkeszerkezeti, hatékonysági, jövedelmezőségi és likviditási, valamint a támogatásokhoz kapcsolódó mutatószámokat képeztem. A nemzetközi vizsgálattól eltérően – mivel a magyar tesztüzemi rendszerből származó **primer adatokat** használtam fel – rendelkezéseimre álltak a hazai és nemzetközi általános gyakorlatban alkalmazott jövedelmezőségi és hatékonysági mutatók számításához szükséges alapadatok is.

Az alapadatok feldolgozásakor kitűnt, hogy a 2009. év adatai alapján rendkívüli évnek tekinthető, ez az 3. ábra adatainál is megfigyelhető, amely a jövedelmezőségi mutatók alakulását ismerteti. A **jövedelmezőségi mutatók** (ROA, ROE és ROS) átlagos értékei **egyértelműen és tendenciaszerűen javultak** a 2009. évtől eltekintve. Ez a tény az agrárvállalkozások önfinanszírozó képességének javulását veti fel, ami összefüggésben van a saját tőke arányának emelkedésével.

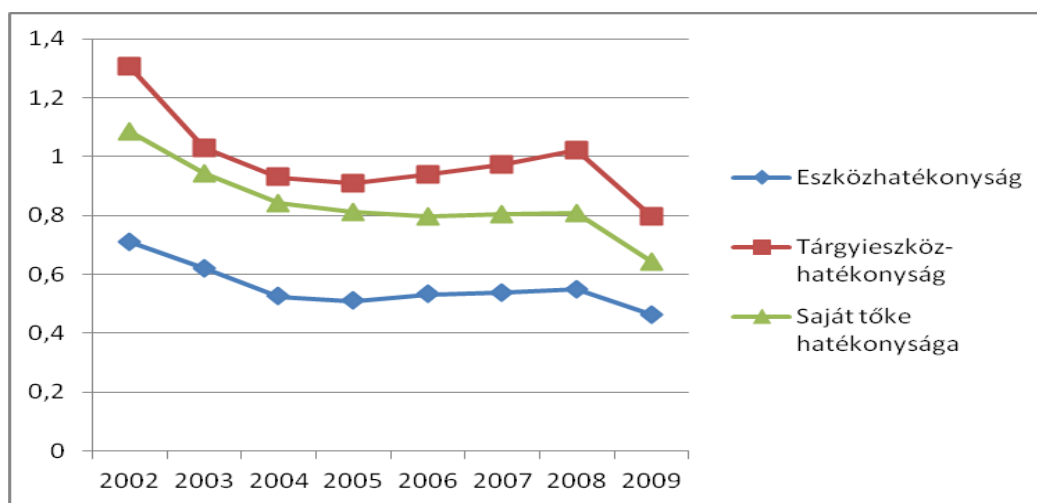
3. ábra: A jövedelmezőségi mutatók alakulása a vizsgált években az összes üzem átlagának alapján

Forrás: saját számítás a magyarországi tesztüzemi rendszer adatai alapján

A **hatékonysági mutatók** romlásának tendenciáját azonban Uniós csatlakozás **nem tudta javítani**, de feltétlenül mérsékelte azt. A csatlakozást követően az értékesítési lehetőségek némi bővülése a mutatók értékeinek drasztikus romlását lelassította, de az időszak vége felé további romlás következett be. A vizsgált hatékonysági mutatók alakulását ismerteti a 4. ábra.

4. ábra: A hatékonysági mutatók alakulása a 2002 és 2009 közötti időszakban

Forrás: saját számítás a magyarországi tesztüzemi rendszer adatai alapján

Az alapadatokból kitűnt, hogy eszközérték növekedési üteme a vizsgált időszakban lényegesen magasabb volt, mint az árbevétel növekedési üteme. **A hatékonyság a csatlakozást követően nem javult olyan mértékben, mint ahogy azt remélni lehetett.** Fejlődés helyett inkább **stagnálásról** beszélhetünk.

Az átlagos adatok értékelésével csak a főbb tendenciákat lehetett értékelni, a csatlakozás hatásaként bekövetkezett szerkezeti változások megismeréséhez további vizsgálatok voltak szükségesek.

3.4.2 A csatlakozás hatása a mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezőségére

A vizsgálat során H4 hipotézisemnek megfelelően fő célom az volt, hogy felmérjem **miként hatott az uniós csatlakozás** a különböző üzemtípusokhoz, illetve méretkategóriákhoz tartozó mezőgazdasági üzemekre és hogy bebizonyítsam, hogy **a csatlakozás pozitív és negatív hatásai a vállalkozások mérete és tevékenységi iránya (üzemtípusai) szerint megkülönböztethetőek**. Ennek kivitelezéséhez először egy olyan **összehasonlítási alapot** kellett kiválasztanom, amely megfelelő módon képes jellemezni a vizsgált vállalkozások teljesítményét. Vizsgálatom során a hazai és nemzetközi források véleményére alapozva **csúcsmutatónak a ROE mutatót** tekintettem és a tesztüzemi rendszer üzemeinek összehasonlítását ez alapján végeztem el.

Alapkonceptióm az volt, hogy az adatfeldolgozás során a lehető legnagyobb mértékben kizárjam **a különböző években jelentkező egyéb hatásokat** (időjárás, árak változásai, infláció stb.), ezáltal **csak a csatlakozás hatásait értékeljem**. Ennek érdekében a vizsgált nyolc évet **két időszakra** – a csatlakozás előtti, illetve csatlakozás utáni évekre – **választottam szét**, majd az üzemek **ROE mutató értékeit egyszerű számtani átlag formájában átlagoltam, időszakonként külön-külön**.

A **csatlakozás előtti éveket a 2002-2003. évek** képviselik, a **csatlakozás utáni időszakhoz a 2005-2009 közötti évek** tartoznak. A **2004. évet**, azaz a csatlakozás évét egyik időszakhoz sem soroltam, mivel a május 1-i csatlakozási időpont előtti feltételrendszer is hatott az éves eredményre, így a torzította volna azt.

A jobb összehasonlíthatóság érdekében csak azokat az üzemeket akartam bevonni az elemzésbe, amelyek az adott időszakban **semmilyen szerkezeti (üzemtípus, illetve méret szerinti) változást nem mutattak**. Ennek alapján **további szűrést** végeztem, amely azt az eredményt hozta, hogy az alapsokaság **742 üzeme** közül **499 esetében nem volt méretkategória szerinti változás**, és ezek közül **329 üzem nem váltott termelési irányt sem**.

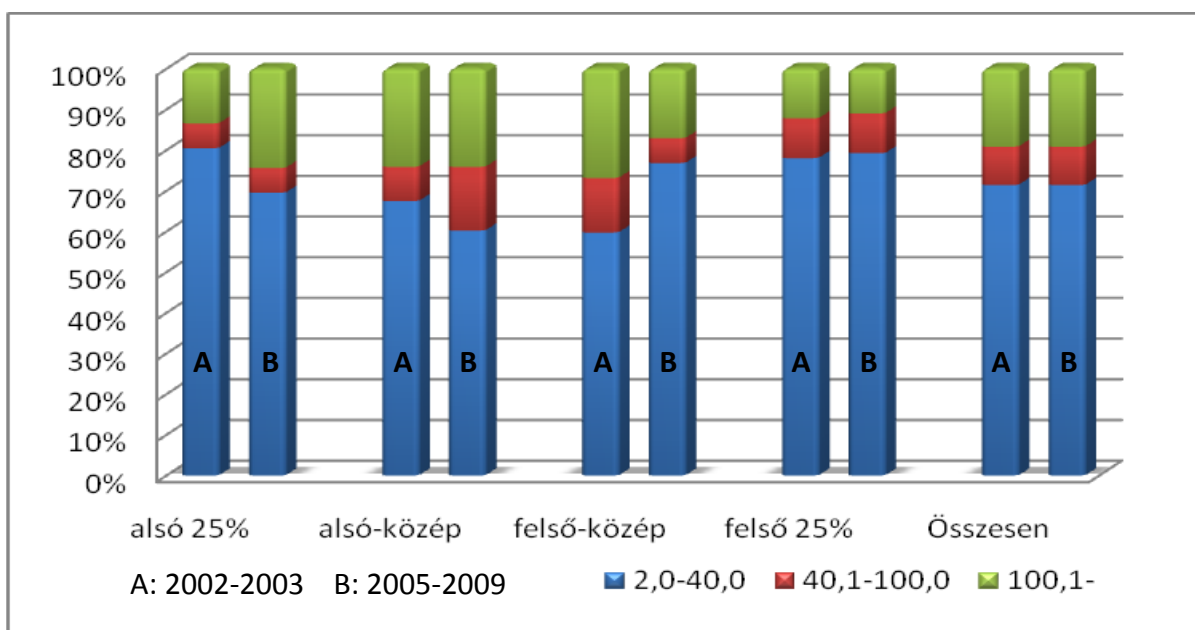
A **további vizsgálatokba a sem méretkategóriát, sem termelési irányt nem váltó 329 üzemet vontam be, mint leginkább stabilnak tekinthető vállalkozásokat**. Az adatbázist a **ROE mutatók átlagos értékei alapján rendeztem sorrendbe**, majd a kvartilis értékeket kijelölve a vizsgált üzemeket a **kvartilisek szerint csoportokba rendeztem** (alsó 25%, alsó-közép, felső-közép, felső 25%). Az értékelést e csoportok alapján végeztem el.

Az üzemméret hatása a vállalkozások jövedelmezőségére

Az üzemek számának méretkategóriák szerinti megoszlásában bekövetkezett változások arra engednek következtetni, hogy a **kisebb méretű gazdaságok esetén a ROE átlagos értéke a csatlakozást követően jobban növekedett, mint a nagyobb méretű gazdaságok** esetében. A méretkategóriák szerinti megoszlást – a csatlakozás előtti és utáni időszakot összehasonlítva – az 5. ábra ismerteti. Az összesen elnevezésű oszlopok a vizsgált 329 üzem megoszlását mutatják, melyek szerint 71,4% a kis (40 EUME alatti), 9,4% a közepes, 19,2% pedig a nagy (100 EUME fölötti) méretkategóriát képviselte.

A csatlakozás előtti időszakban („A” jelű oszlopok) a méretkategóriák szerinti megoszlás azt mutatja, hogy a nagyméretű üzemek leginkább a ROE átlagos értékei alapján képzett két középső kvartilisben helyezkednek el. A közepes méretű üzemek nagyobb aránya két felső kvartilisben jellemző, a kisméretű üzemek hasonló arányban szerepelnek az alsó és felső kvartilisekben.

5. ábra: Az üzemek számának megoszlása méretkategóriánként, a ROE átlagos értékei alapján képzett kvartilisek szerint

Forrás: saját számítás

A csatlakozás után az alsó kvartilisben szereplő **kisméretű üzemek** aránya mintegy 10 százalékkal, 70% alá esett vissza a csatlakozás előtti időszakhoz képest, a közepes méretűek aránya azonos maradt, azonban megnövekedett a legalacsonyabb ROE értékkel rendelkező nagyméretű üzemek aránya. A **közepes méretkategóriát** tekintve jelentősebb átrendeződés nem történt, csak az alsó-közép illetve felső közép kategóriákon belül történt változás, a közepes méretű üzemek inkább az alsó kvartilis irányába mozdultak.

A **nagyméretű gazdaságokat** megvizsgálva ki kell emelni, hogy a csatlakozás előtti évekhez képest jelentősen, közel kétszeresére növekedett az alsó kvartilisben elhelyezkedő üzemek aránya, és jelentősen, mintegy 10%-kal csökkent a felső-középhez tartozó üzemek száma.

A két időszak kvartiliseinek összetételében bekövetkezett változások mind az üzemméreteket, mind a később bemutatandó üzemtípusok (6. ábra) esetében statisztikailag igazoltak, szignifikánsak.

Az üzemméreteket változásait a 3. táblázatban foglaltam össze. A saját tőke arányos jövedelmezőség vizsgálata alapján tehát a kisebb méretű gazdaságok bizonyultak „sikeresebbnek” a csatlakozást követően.

3. táblázat: Az üzemek számának megoszlásában bekövetkezett változások iránya üzemméret-kategóriánként, a ROE átlagos értékei alapján képzett kvartilisekben, a csatlakozás előtti (2002-2003) és a csatlakozás utáni (2005-2009) időszak között

Kvartilisek	Méretkategóriák		
	40 EUME alatti	40-100 EUME közötti	100 EUME fölötti
Alsó 25%	↓	–	↑
Alsó-közép	↓	↑	–
Felső-közép	↑	↓	↓
Felső 25%	↑	–	↓

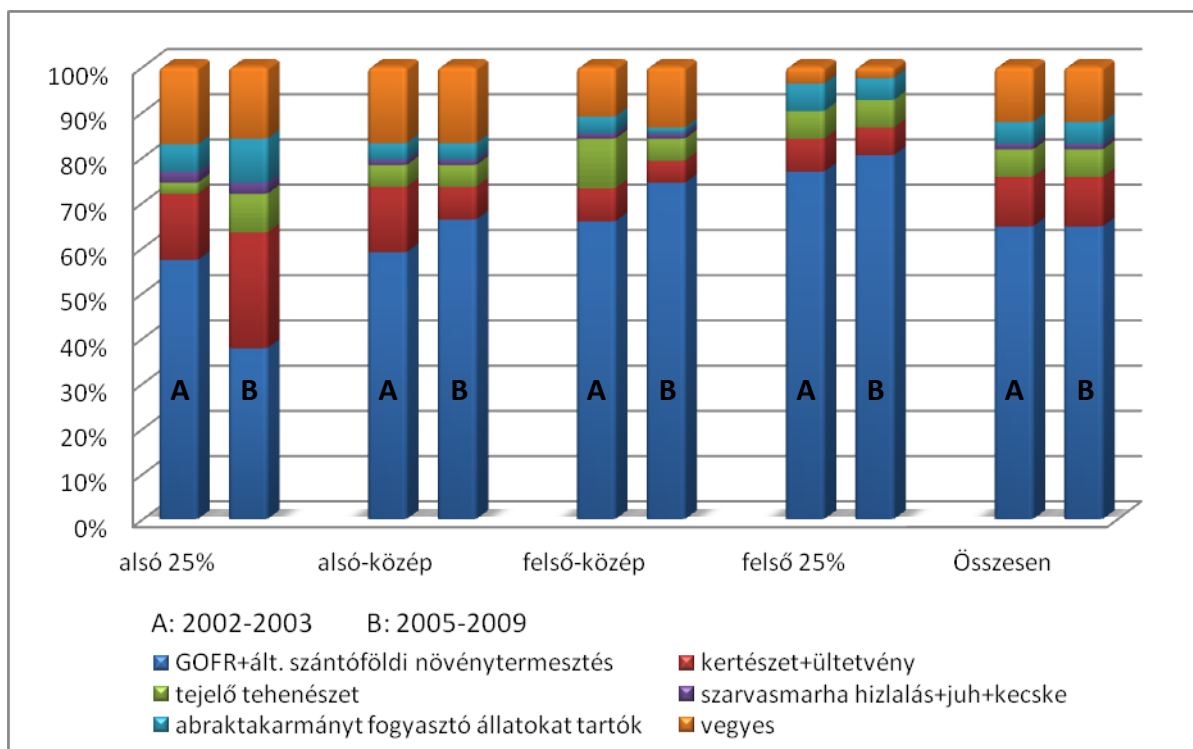
Forrás: saját számítások alapján

Jelmagyarázat: ↑: növekedés; ↓: csökkenés; – : nincs változás; *n.a.*: nincs adat

Az üzemtípusok hatása a vállalkozások jövedelmezőségére

A ROE átlagos értékeinek megoszlását természetesen **üzem típusok alapján is megvizsgáltam**. A 329 vizsgált üzem közül a szántóföldi növénytermesztő típusba az üzemek 64,7%-a tartozott, a kertészet, szőlő és ültetvényes gazdálkodást folytató típusba 10,9%, a tejtermelő üzemekhez 6,1%, a tömegtakarmányt fogyasztó típusba 4,9%, a vegyes termelési irányhoz pedig az üzemek 12,2%-a tartozott. Ezt a megoszlást mutatják a 6. ábra „Összesen” oszlopai.

6. ábra: Az üzemek számának megoszlása üzem típusok szerint, a ROE átlagos értékei alapján képzett kvartilisek szerint

Forrás: saját számítás

A 6. ábrát tovább elemezve megállapítható, hogy a csatlakozást megelőző időszakban a **felső kvartilisbe**, azaz a legsikeresebb üzemek közé elsősorban a **GOFR és egyéb szántóföldi növények** termesztésével foglalkozó üzemek kerültek, több mint 75%-os arányban. A kertészet, szőlő és ültetvény, a tejtermelő és az abrakfogyasztó típusok közel azonos arányban szerepeltek a legsikeresebbek között. Valamivel kisebb arányt képviseltek a vegyes típusú üzemek, a tömegtakarmányt fogyasztó állattenyésztő üzemek (azaz a szarvasmarha-hizlalással foglalkozó valamint a juh- és kecsketartó üzemek) viszont egyáltalán nem szerepelnek a legjobban teljesítő 25%-ban. A legkevésbé sikeresek között (az **alsó két kvartilisben**) a kertészet, szőlő és ültetvény ágazat, valamint a vegyes üzemek aránya jóval nagyobb a teljes mintában való megoszlásuk arányánál.

A csatlakozás utáni időszakra ez a megoszlás igen jelentősen átalakult. A 2005-2009 közötti évekre vonatkozó adatokban (B oszlopok) a leginkább szembevetendő változást a szántóföldi növénytermesztő üzemek alsó kvartilisbeli arányának nagymértékű (20%-os) csökkenése jelenti. Ez a **növénytermesztő üzemek stabilabb és a többi üzemtípushoz viszonyított kedvezőbb helyzetét mutatja**. Az alsó kvartilisben – azaz a kevésbé sikeresnek minősíthető üzemek között – megnövekedett a kertészet, szőlőtermesztés és ültetvényes gazdálkodás szerepe (a csatlakozás előtti időszakban tapasztalt 14,6%-ról 25% fölé emelkedett). A csatlakozás

előtti viszonyokhoz képest növekedett a tejtermelő és az abrakfogyasztó üzemek aránya is a legalsó kvartilisben.

A **leginkább sikeresnek tekinthető** (azaz a felső 25%-ban található) üzemek közül itt is kiemelkedik a **növénytermesztők túlsúlya**, ami bizonyos mértékben növekedett is az előző időszakhoz képest, az összes többi üzemtípus aránya azonban csökkent. A változások egyértelműen a növénytermesztő ágazat sikerét bizonyítják, ezzel szemben **jelentősen csökkent a speciális, nagy eszközértéket igénylő üzemtípusok** (kertészet, szőlő, tejtermelés) és a SAPS rendszer támogatásaiból nem részesedő **abrakfogyasztó üzemtípus** szerepe a felső 25%-ban.

Mivel a vizsgálat során **az alapsokaságból kizártam a méretet, illetve termelési irányt váltó üzemeket**, továbbá a két időszakra vonatkozó **átlagos értékeket** vettem figyelembe, amellyel **kiszűrtem a különböző évek pozitív vagy negatív hatásait**, kijelenthető, hogy a **tőkearányos jövedelmezőség mutatójának értékeiben bekövetkezett változásokat nagy valószínűséggel az EU csatlakozás hatásai** – azaz a megváltozott piaci és gazdasági viszonyok, támogatottsági szint stb. – **okozták**.

4. táblázat: Az üzemek számának megoszlásában bekövetkezett változások iránya termelési irányonként, a ROE átlagos értékei alapján képzett kvartilisekben, a csatlakozás előtti (2002-2003) és a csatlakozás utáni (2005-2009) időszak között

Kvartilisek	Termelési irány					
	Szántó-földi növénytermesztés	Kertészet, szőlő és ültetvény	Tejtermelés	Tömegtakarmány fogyasztó	Abrakfogyasztó	Vegyes
Alsó 25%	↓	↑	↑	–	↑	↓
Alsó-közép	↑	↓	–	–	–	–
Felső-közép	↑	↓	↓	–	↓	↑
Felső 25%	↑	↓	–	<i>n.a.</i>	↓	↓

Forrás: saját számítások alapján

Jelmagyarázat: ↑: növekedés; ↓: csökkenés; – : nincs változás; *n.a.*: nincs adat

A **ROE átlagos értékeinek felhasználásával végzett vizsgálatom alapján** tehát elmondható, hogy a csatlakozás hatásai következtében **megerősödött a növénytermesztő üzemek pozíciója**, változatlanok minősíthető a tömegtakarmányt fogyasztó üzemtípusok és a vegyes gazdaságok szerepe, az **abrakfogyasztók enyhe csökkenést** mutatnak, míg a **kertészet-szőlészet-ültetvény, valamint a tejtermelő üzemek „vesztesként”** minősíthetőek (4. táblázat).

3.4.3 A vállalkozások jövedelmezőségére (ROE mutatójára) ható tényezők regressziós vizsgálata

Elemzéseim középpontjába a ROE mutatót, azaz a tőkearányos jövedelmezőséget helyeztem, ezért célszerűnek tartottam azt is megvizsgálni, hogy a különböző időszakokban **milyen tényezők befolyásolták leginkább a ROE alakulását, illetve lehet-e kapcsolatot találni az EU csatlakozás hatásai és a ROE-t leginkább befolyásoló tényezők között**.

Az adatbázis alapadatai között **numerikus és nem numerikus változók** is szerepelnek, emiatt a **nem numerikus változók (üzemméret-kategóriák, régiók, évek, üzemtípusok)** dichotomizált változókká átalakítva kerültek be a modellbe. A modellben a következő **numerikus változókat** vizsgáltam **egy hektárra, illetve egy állatra vetítve, forintban**: befektetett eszközök értéke, forgóeszközök értéke, tőketartalék értéke, eredménytartalék, saját tőke, beruhá-

zási hitel, hosszú lejáratú kötelezettségek, rövid lejáratú kötelezettségek, értékesítés nettó árbevétele, export árbevétel, anyagjellegű ráfordítások, személyi jellegű ráfordítások, valamint az aranykorona érték.

Az első lépésként az előző alfejezetben már ismertetett módon leszűrt 329 üzem adatait felhasználva végeztem el a vizsgálatot, a korábbi vizsgálatok során alkalmazott összevont **hat üzemtípusra**. Az üzemtípusok közül néhány esetben **alacsonynak bizonyult az elemszám**. Emiatt, illetve az **összehasonlíthatóság nehézségei** miatt a további elemzésből kihagytam a vegyes üzemeket, hiszen ott a jövedelem bizonyos részét az állattenyésztő tevékenységek adják, a tömegtakarmányt fogyasztó állatokat tartó üzemtípust, mivel földterülettel is rendelkeznek, valamint az abrakfogyasztókat, mivel technológiai és jövedelmi feltételeik jelentősen eltérnek attól függően, hogy sertés- vagy baromfitartással foglalkoznak.

A végleges vizsgálatokat ezen okok miatt csak a **szántóföldi növénytermesztő, a kertészeti, szőlőtermesztő és ültetvényes gazdálkodást folytató**, valamint a **tejtermelő üzemtípusokra végeztem el részletesen**, majd ezeket a termelési irányokat vontam be a vizsgálat későbbi szakaszaiban lefolytatott elemzésbe.

Az elemzést először a 2002-2003 közötti évek, azaz a **csatlakozás előtti időszak átlagos értékeivel**, majd a 2005-2009 közötti évek, azaz a **csatlakozás utáni időszak átlagos értékeivel végeztem el**, végül a teljes **vizsgált időszak (2002-2009) évenkénti adatait külön-külön változókként** vontam be a regressziós modellbe.

A két időszak átlagos értékeivel végzett vizsgálatok során időszakonként különböző változók kerültek be a FORWARD eljárással végzett modellekbe. A csatlakozás előtt a **GOFR és egyéb szántóföldi növénytermesztő üzemek** esetén a legerősebb magyarázó változó az **eredménytartalék** volt, melynek növekvő értékeihez a ROE mutató magasabb értékei tartoznak az esetek átlagában. Másodikként az Észak-Alföld régió lépett be, alacsonyabb a ROE értékkel. A **kertészeti, szőlőtermelő és ültetvényes gazdálkodást folytató üzemek** esetén a legerősebb magyarázó változó az **exportbevétel** volt, igen magas magyarázó erővel. Más változók nem kerültek be a regressziós modellbe. A **tejtermelő üzemek** vizsgálata alapján a ROE értékére legnagyobb erővel az **értékesítés nettó árbevétele** hatott a csatlakozás előtti időszakban.

A 2005-2009 közötti időszakban FORWARD eljárással generált adatokat kiértékelve megállapítható, hogy a **GOFR és egyéb szántóföldi növénytermesztő üzemek** esetén egyetlen magyarázó változó, a **hosszú lejáratú kötelezettségek** fajlagos értéke került be a modellbe. A hosszú lejáratú kötelezettségek körébe elsősorban a **banki hitelek és az ahhoz tartozó kamatterhek** tartoznak, ezért a negatív béta érték egyértelműnek tekinthető, hiszen ezek a terhek **csökkentik a jövedelmezőséget**. A szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó üzemekben főleg a hosszú lejáratú hitelekkel finanszírozott **gépbeszerzések eredményt rontó hatását lehet kiemelni**, egyrészt a **kamatterheknek köszönhetően**, másrészt az új gépek **magasabb amortizációja** miatt. A **kertészeti, szőlőtermesztő és ültetvényes gazdálkodást folytató üzemek** esetben szintén jelentősen eltérnek a modellbe bevont változók. A csatlakozás utáni időszakban a legerősebb magyarázó változóként a **rövid lejáratú kötelezettségek** szerepel, a másodikként belépett változó a **nagy méretkategória**. A rövid lejáratú kötelezettségek főleg a „kényszerhitelezőket” azaz ebben az esetben a **szállítókat jelzik**. Ebbe az üzemtípus-csoportba tartozó üzemekre jellemző, hogy a kényszerhitelezők (szállítók) szerepe igen magas, a **szállítók bevonása a források közé tulajdonképpen költség nélküli forrást** jelent. A modellbe másodikként belépett 100 EUME fölötti méretkategória meghatározó ereje azt sejteti, hogy a gazdaságok **nagy mérete miatt a vállalkozások alkupozíciója erősebb a szállítókkal szemben**. Ennek a helyzetnek másik oldala az, hogy a szállítók által biztosított anyagjellegű ráfordítások (pl. növényvédőszer, műtrágya stb.) miatt a **hozamtermelő**

képességük is növekedhet, ami szintén **növeli a jövedelmezőséget**. A magasabb szállítói arány így kamatköltség megtakarítást jelent ezen üzemek számára. A **tejtermelő üzemeknél az anyagjellegű ráfordítások és az értékesítés nettó árbevétele** szerepel független változóként, ennek magyarázata egyértelműen a takarmányárakban rejlik, a **magas takarmányárak egyértelműen rontják a jövedelmezőséget**.

A teljes időszak adatait vizsgálva több év is bekerült a ROE-t leginkább meghatározó változók közé. A 2003. év a szántóföldi növénytermesztő és a tejtermelő üzemtípusoknál is szerepelt, míg a 2004. és 2008. évek csak a növénytermesztő üzemek esetében jelentek meg a modellben. Az évek, mint változók beléptetésével **statisztikailag is magyarázható volt az eltérő évek eltérő hatása**, ez indirekt módon igazolta azt a korábbi vizsgálati koncepciómat, hogy az éveket nem külön-külön, hanem átlagolva vizsgálom, ezzel kiküszöbölve a jobb és rosszabb évek egyedi torzító hatásait.

A regressziós modellekkel a jövedelmezőségre ható, **közvetlenül mérhető hatásokat** próbáltam áttekinteni és felmérni, azaz kizárólag a gazdaságossággal összefüggő szempontokat. A tisztán **piaci szempontokat tekintve kijelenthető, hogy a vizsgált tényezők statisztikailag kimutatható módon valóban magyarázzák a ROE alakulását**. A regressziós vizsgálat eredményei összhangban voltak dolgozatom korábbi fejezeteiben és alfejezeteiben leírt eredményekkel, azaz a csatlakozás eltérő módon hatott a különböző méretű és termelési irányú mezőgazdasági vállalkozásokra. A modell statisztikai módszerekkel igazolta azt a közismert tapasztalatot is, hogy az egyes évek hatással vannak a vállalkozások pénzügyi és gazdálkodási eredményeire.

3.4.4 Kérdőíves felmérés a mezőgazdasági vállalkozások EU-csatlakozással kapcsolatos véleményéről

Kutatásaim kiegészítésére kérdőíves felmérést végeztem 2004-ben, majd 2008 és 2009-ben a csatlakozási folyamattal kapcsolatos vélemények és esetleges problémák feltárására. Kérdőívem segítségével arra kerestem a választ, vajon a **felkészítő folyamat mennyire volt sikeres** egy, a fővárostól távol eső térségben, milyen az ott működő mezőgazdasági vállalkozások véleménye a csatlakozásról, **milyen elképzeléseik, elvárásaik vannak a csatlakozás utáni időszakokkal kapcsolatban**. A kérdőíves kutatást a dél-dunántúli régióban végeztem, ami természetesen nem reprezentálja a teljes magyarországi sokaságot, de mivel a kutatást személyes megkeresés alapján végeztem, ez nagymértékben leszűkítette a lehetőségeket. Az első kérdőívet 2004-ben 79 gazdaság képviselője töltötte ki, míg 2008-2009-ben a válaszadók száma 71 volt. A korábban megkérdezettek közül 8 vállalkozást nem sikerült felkeresnem, ezek közül kettő külföldi munkalehetőség miatt felhagyott a gazdálkodással. Az értékelésnél csak azt a 71 gazdaságot vettem figyelembe, amelyek mindkét időszakban szerepeltek.

Vizsgálatom eredményei megerősítettek abban, hogy a magyar mezőgazdasági vállalkozások **informáltsági szintje alacsony**, és ebben jelentős mértékű javulás nem következett be a csatlakozást követő négy évben. A vizsgált vállalkozások közül csak azok tudták az agrárpolitika és a finanszírozási rendszer változásait követni, amelyek vezetője (vagy családtagja) magasabb iskolai végzettséggel, jó kapcsolatrendszerrel rendelkezett, illetve volt anyagi lehetősége szaktanácsadói tevékenység igénybevételének finanszírozására, illetve nagyobb méretűk és több munkatársuk folytán szét tudták választani a gazdálkodás és az adminisztráció, valamint az információszerzés feladatait.

4. Új és újszerű tudományos eredmények

- 1. A Közös Agrárpolitika támogatási rendszere fejlődésének komplex és rendszer-szemléletű összefoglalása a kialakításától 2011-ig.**

Értekezésemben a Közös Agrárpolitika fejlődését a támogatási rendszerének változá-sain keresztül, újszerű, komplex módon foglaltam össze az 1960-as évektől napjainkig.
- 2. A magyar mezőgazdasági vállalkozások makrokörnyezetének részletes, elemző feltárása a csatlakozástól napjainkig.**

Elvégeztem a magyar mezőgazdasági vállalkozások makrokörnyezetének teljes körű vizsgálatát a PESTEL elemzés módszerével. A vizsgálat során részletesen feltártam a politikai és jogi, a gazdasági, a társadalmi, a technikai-technológiai, valamint a kör-nyezeti tényezők hatásait szakirodalmi valamint statisztikai adatok elemzésének alkal-mazásával. A politikai és jogi tényezők vizsgálata során nemcsak a magyarországi politikai háttér elemzése történt meg, hanem a csatlakozás után érvényessé vált uniós szabályozás – azaz a Közös Agrárpolitika – alkalmazásának hatásait is megvizsgáltam.
- 3. A legújabb (az Európai Bizottság által 2011. év októberében elfogadott tervezet szerinti) agrárpolitikai törekvéseknek a magyar mezőgazdasági vállalkozásokra gyakorolt várható hatásainak átfogó értékelése.**

A Bizottság közelmúltban kihirdetett javaslata körvonalazza a 2014. év után várható változásokat, amelyek irányt mutathatnak a magyar agrárgazdaság stratégiájának meg-alkotásához, a korábbi célkitűzések korrigálásához. Az eddigi tapasztalatok azt mutat-ták, hogy a magyar agrárium nem tudta megfelelően kihasználni a csatlakozás nyúj-totta lehetőségeket, a felzárkózás elmaradt. A Bizottság javaslata új esélyt adhat a magyar mezőgazdasági vállalkozások felzárkózásához, illetve lecsúszásuk megakadá-lyozásához. A javaslat értelmezése után az eddigi tapasztalatok szerint nem túl sikeres felkészülési folyamatot és információs stratégiát új alapokra helyezve a mezőgazda-sági vállalkozások széleskörű tájékoztatása is időben megkezdődhet.
- 4. Mikroökonómiai szinten, a csatlakozástól napjainkig értékelésre került az EU csatlakozásnak a V4-országok mezőgazdasági vállalkozásaira – azok pénzügyi, vagyoni, hatékonysági és jövedelmezőségi helyzetére - gyakorolt hatása.**

A szakirodalomban a csatlakozás értékeléséről elsősorban makrogazdasági jellegű elemzések készültek, melyekben a vállalatokra gyakorolt közvetlen hatás vizsgálata inkább csak részcélként szerepelt. Kutatásaimat az EU egyetlen harmonizált mikro-ökonómiai szintű adatbázisának, az FADN rendszernek nemzetközi, és hazai adataiból végeztem. Megállapítottam, hogy a V4-országok közül Magyarország tudta relatíve legkevésbé kihasználni a csatlakozás nyújtotta lehetőségeket.
- 5. A magyarországi tesztüzemi rendszer 2002-2009 közötti évekre vonatkozó üzem-soros adatainak alapján megállapítást nyert, hogy a mezőgazdasági vállalkozá-soknál az egyes üzemtípusok és üzemméret kategóriák között jövedelmezőségü-ket tekintve lényegi különbségek mutathatók ki.**

Vizsgálataim középpontjába a ROE mutatót helyezve, statisztikai elemzésekkel iga-zolva megállapítottam, hogy a vizsgált üzemméret-kategóriák és termelési irányok kö-zül melyik minősíthető leginkább sikeresnek, illetve sikertelennek. Eredményeim alapján megállapítható a növénytermesztő ágazatok relatív térnyerése. A termelési irányt váltó egyes termelési szerkezetű üzemek legnagyobb arányban a növényter-mesztés felé specializálódtak. Megvizsgáltam továbbá, hogy a mezőgazdasági vállal-kozások különböző mennyiségi és minőségi jellemzői hogyan hatnak a ROE mutató alakulására.

6. **A Közös Agrárpolitika által biztosított támogatások nyerteseinek behatárolása.** Kimutattam, hogy a támogatásokhoz való hozzájárulás méretkategóriák szerint különbözik a csatlakozott V4-országokban és az EU-15 tagállamokban. Míg az EU-15 országokban a különböző üzemméretű esetében a fajlagos támogatások eloszlása mérettől független, nagyságrendje hasonlóan alakul, addig a V4-országokban a nagyméretű gazdaságok a (nem normatív jellegű) támogatások megszerzésében előnyben vannak a kis- és közepes méretű vállalkozásokkal szemben.

5. Következtetések, javaslatok

Kutatásom eredményeit összefoglalva megállapítható, hogy az EU csatlakozás hatásai az előzetes – többnyire túl optimista – várakozásoknak nem minden esetben feleltek meg. A magyar mezőgazdasági vállalkozások felzárkózása a jövedelemtermelés terén ugyan megindult, de a hátrányok ledolgozása, a lehetőségek kihasználása nem történt meg teljes körűen. A kiszámíthatónak vélt agrárpolitikáról kiderült, hogy a globális folyamatoknak köszönhetően már nem tekinthető stabilnak és jól kiszámíthatónak, hiszen folyamatosan igazodnia kell napjaink dinamikus változó körülményeihez – elég a globális gazdasági válság uniós tagállamokat érintő hatásaira, vagy a fokozódó környezeti kihívásokra gondolnunk. Napjainkban aktuálissá vált az újabb változás, amelynek konkrét megfogalmazása a 2014 utáni évek Közös Agrárpolitikájára vonatkozó Bizottsági javaslata formájában került közzétételre.

Kutatásom kezdetén felvetett hipotéziseimet megvizsgálva elmondható, hogy a **H1** hipotézisem **csak részben igazolódott**, hiszen a **csatlakozás pozitív hatásai** nem egyértelműek, a magyar agrárium elvárásai eltúlzottnak bizonyultak. A **kiegyensúlyozottabb támogatáspolitikában elsősorban a kisebb méretű gazdaságok számára jelentett némi előnyt**, azonban a versenyképesség javításához nem bizonyult elegendőnek, lényegi hatékonyságbeli növekedés nem következett be. A kisméretű gazdaságok nagy részénél csupán a gazdaságok működésének fenntartásához volt elegendő, ami hozzájárul a birtokszerkezet problémáinak konzerválásához. A mezőgazdasági vállalkozások informáltsági szintjével kapcsolatban kérdőíves kutatásom és szakirodalmi források alapján elmondható, hogy érdemi javulás nem következett be.

H2 hipotézisem – a nemzetközi vizsgálataim eredményei szerint – **nem igazolódott**, a **magyar mezőgazdasági vállalkozások felzárkózása az EU-15 tagállamokhoz nem indult meg** a jövedelemtermelés terén, sőt Magyarország, a **többi visegrádi országgal szembeni kezdeti előnyeit is részben elveszítette**.

A három részre bontott **H3** hipotézisem is **csak részben igazolódott**, hiszen a magyar mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi és vagyoni helyzetére a csatlakozás eltérő mértékben hatott. A magyar tesztüzemi rendszer adatai alapján végzett vizsgálataim szerint a csatlakozás nyertesei és vesztesei elkülöníthetőek, leginkább sikeresnek a növénytermesztő üzemek bizonyultak, és a jövedelmezőség mutatói alapján a többi vizsgált ágazatban stagnálás, illetve visszaesés tapasztalható.

H4 hipotézisem **igazolódott**, hiszen a vizsgálatba vont üzemek ROE mutatóinak átlagos értékei alapján sorrendet felállítva, az üzemeket négy kategória szerint csoportosítva bebizonyítottam, hogy a csatlakozás (pozitív és negatív) hatásai a vállalkozások mérete és tevékenységi irányok (üzem típusok) szerint különbözőek.

H5 hipotézisem **részben igazolódott**, mert a támogatások miatt megnövekedett bevételek a kisméretű vállalkozások körében nem indukáltak komolyabb beruházás növekedést, a nagyobb méretű gazdaságok beruházási volumene viszont nem érte el a többi visegrádi ország szintjét.

A tesztüzemi rendszer nemzetközi és a magyarországi adatbázisa alapján elvégzett kutatásaim, elemzéseim eredményeként kimutatható, hogy méretkategóriák és üzemtípusok alapján elkülöníthetők a csatlakozás „nyertesei” és „vesztesei”. A kisebb méretű gazdaságok jövedelmezőségi mutatói némileg javultak a csatlakozást követően, ami elsősorban a támogatási rendszer által biztosított jövedelemszint növekedés miatt következett be, de versenyképességük javításához ez nem volt elegendő. Kimutattam, hogy a kisméretű vállalkozások információval való ellátottsága viszont nem volt megfelelő, emiatt és finanszírozási problémáik miatt komolyabb fejlesztésekbe nem tudnak, vagy nem mernek kezdeni. A nagyobb méretkategóriához tartozó gazdaságok jobb alkupozícióik, jobb informáltságuk és jobb hitelképességük miatt jobban ki tudták használni a csatlakozást követően a különböző beruházási célú támogatásokat, ami versenypozíciójukat relatíve javította.

A **KAP októberben megjelent tervezete** azonban új támogatási rendszerének bevezetése a **kisebb méretű gazdaságok nehézségeit** egyszerűbb, áttekinthetőbb adminisztrációs rendszerével, a kistermelői támogatások bevezetésével **javíthatja**, azonban a **nagyméretű gazdaságok számára** a bevezetendő **támogatási plafon jelentős problémákat okozhat**.

A **magyarországi mezőgazdasági vállalkozások számára** az új Közös Agrárpolitika bevezetése olyan **új lehetőséget adhat**, amelyet a nem megfelelő felkészüléssel 2004-ben egyszer már elveszítettünk. Az új lehetőség elvesztésének elkerüléséhez **legfontosabb feladatként az új KAP célkitűzéseire igazodó agrárstratégia megalkotását tartom**, melynek legfontosabb célja az „arany középút” megtalálása a versenyképességben alulmaradó, de az **európai közjavakhoz** (környezet- és tájmegőrzés, vidéki életforma fenntartása, a vidékhez kapcsolódó kulturális örökség védelme stb.) nagymértékben hozzájáruló, elsősorban kisméretű gazdaságok támogatásának biztosítása oly módon, hogy valóban csak az **aktív termelőkhöz** juthassanak el a támogatási összegek. Erre adhat módot az új KAP tervezetének **aktív termelői** megkülönböztetése. A kisméretű gazdaságok számára a versenyképesség felé vezető egyik utat az együttműködés jelentheti, elsősorban az értékesítés és feldolgozás terén, emiatt a **termelői integrációk kiépítésének** támogatása is kulcsfontosságú feladat lenne.

Természetesen a támogatás a nagyméretű gazdaságoknak is jár, hiszen a hatékony, versenyképes termelés jelentős mértékben függ a gazdálkodási mérettől. Nyilvánvaló, hogy a **nagyméretű gazdaságok** nem fognak jelentős szerepet játszani a vidéki örökség, a hagyományok, illetve a tájkép megőrzésében, azonban nem is ez a feladatuk. Véleményem szerint **fő funkciójuk a termelés, az élelmiszerrel való ellátás biztosítása** marad, a mezőgazdaság egyéb funkcióit a környezetvédelmi szempontok figyelembevételével, a munkahelyteremtés, a méltányos jövedelem biztosítása képviseli majd részükről.

Véleményem szerint az agrárstratégia továbbfejlesztésénél a magyar agrárium szereplőit e két szempont szerint kellene megkülönböztetni, azaz mind a **termelést középpontba helyező, versenyképes, elsősorban nagyméretű gazdaságok**, mind a mezőgazdaság **közjait előállító, a környezeti és társadalmi szempontokat középpontba helyező, főleg kisméretű gazdaságok** létjogosultságát és a nemzetgazdaságban betöltött szerepét feltétlenül ki kellene hangsúlyozni.

A jövőre nézve a vállalkozások **információval való ellátásának javítása** az egyik legfontosabb cél, hiszen az információval való ellátottság növelésével a kisebb méretű gazdaságok lemaradása is javítható lehet. Az eddigi tapasztalatok ugyanis azt mutatták, hogy a magyar agrárium nem tudta megfelelően kihasználni a csatlakozás nyújtotta lehetőségeket, így az általános értelemben vett felzárkózás elmaradt. **Az új KAP új esélyt adhat a magyar mezőgazdasági vállalkozások felzárkózásához**, illetve helyzetük stabilizálásához. A felkészülési folyamatot és **információs stratégiát új alapokra helyezve** a mezőgazdasági vállalkozások széleskörű tájékoztatása is időben megkezdődhet.

6. Önéletrajz

Név: Törőné Dunay Anna

Tanulmányok:

1997–2003 Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola
1987–1992 Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar
1983–1987 II. Rákóczi Ferenc Gimnázium, Budapest
Végzettség, képesítés: Okleveles vállalatgazdasági agrármérnök (1992),
Okleveles angol-magyar szakfordító (1992),
Mérlegképes könyvelő (1992)

Munkahely:

1997– Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Vállalatgazdasági és Szervezési Intézet (VGSZI), Gödöllő
1992–1997 Magyar Állami Földtani Intézet

Szakmai tapasztalat:

Oktatásban eltöltött idő: 13 év

2006– egyetemi adjunktus, VGSZI
2000–2006 egyetemi tanársegéd, VGSZI, Üzemtani Tanszék
1997–2000 nappali tagozatos PhD hallgató, VGSZI, Üzemtani Tanszék
Oktatási tevékenység: EU Agrármenedzsment; Vállalatgazdaságtan I-II-III.; Vállalati tervezési ismeretek; Mezőgazdasági üzemtan I-II.; Állattenyésztési ágazatok ökonómiája; Vállalatgazdaságtan; Üzleti tervezés; Tervezési modellek II., Business Planning; Farm Management
Kutatási és egyéb tevékenység: GTK Tudományos Diákköri Tanács tag; konferencia szervezőbizottsági tag; hazai és nemzetközi kutatásokban való részvétel
Szakfordítói tevékenység: agrár- és közgazdaságtudományi valamint környezetvédelmi szakszövegek, Európai Unió dokumentumok, kutatási jelentések, pályázati anyagok fordítása magyar nyelvről angol nyelvre és angol nyelvről magyar nyelvre

Nyelvismeret:

Angol felső szint (szakmai)
Orosz középszint

Publikációk száma: 43 Független idézők száma: 8

7. Saját publikációk jegyzéke

Folyóiratcikk:

Idegen nyelvű:

1. Székely Cs. – Szakál F. – **Dunay A.** (2001): European Integration – A New Challenge for Hungarian Agriculture. *Gazdálkodás*, 2001. 3. sz. külökiadás. p. 1-12. (ISSN 0046-5518)
2. Mészáros K. – **Dunay A.** – Illés B. Cs. (2011): The factors of competitiveness of Hungarian beef cattle sector. *Agrár- és Vidékfejlesztési Szemle*, Vol. 6, No. 1, Conference CD supplement, p. 61-65. (ISSN 1788-5345)
3. Törő-Dunay, A. (2011): Development of Rural Areas through CAP 2020 and Europe 2020 Strategy. *Scientific Journal of Warsaw University of Life Sciences – SGGW – Problems of World Agriculture*, Volume 11 (XXVI) 2011. Number 3., p. 161-169. (ISSN 2081-6960)
4. **Dunay Anna** (2011): Rural Development Policy and its Future in Europe 2020 Strategy. *Regional and Business Studies* (2011) Vol 3. Suppl. 1., p. 325-332. (ISSN 2061-2311)

Magyar nyelvű:

1. Székely Cs. – Szakál F. – **Törőné Dunay A.** (2001): Az EU csatlakozás: új kihívás a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, XLV. évf. 6. szám. p. 1-13. (ISSN 0046-5518)
2. Székely Cs. – **Dunay A.** (2002): Az EU csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdasági vállalkozásokra. *Gazdálkodás*, XLVI. évf. 6. szám. p. 1-12. (ISSN 0046-5518)
3. **Dunay A.** - Fodor Z. - Illés B. Cs. (2011): Kis- és középvállalkozások e-banking szokásai. *Gazdaság & Társadalom*, 3. évf., Március, Különszám, p. 103-116. (ISSN 0865-7823)

Tudományos könyvrészlet:

Idegen nyelvű:

1. Illés, B. Cs. – **Dunay A.** – Fodor Z. (2011): The Role of E-banking in the Value of Intellectual Capital. p. 221-228. (In: Bylok, F., Cichoblażinski, L. (ed.): *People and the value of an organization*, Monograph, Częstochowa, Poland, p. 335) (ISBN 978-83-61118-39-8, ISSN 1428-1600)
2. Pataki, L. – Kovács A. – **Dunay A.** – Tatár E. (2011): Outsourcing as a management tool in Hungarian health care services. p. 124-132. (In: Bylok, F., Cichoblażinski, L. (ed.): *The role of human capital in knowledge based management*, Monograph, Częstochowa, Poland, p. 226) (ISBN 978-83-61118-35-0, ISSN 1428-1600)
3. Illés, Cs. B. – Hustiné Béres, K. – **Dunay, A.** – Pataki, L. (2011): Impacts of Taxation on Small and Medium Enterprises in Central Eastern Europe. p. 77-91. (In: Kondellas, B. (ed.): *Business in Central and Eastern Europe: Cross-Atlantic Perspectives*. Northeastern Illinois University, Chicago, USA, p. 299) (ISBN 978-0-9846345-0-7)

Konferenciakiadvány:

Idegen nyelvű:

1. **Dunay, A.** (2002): EU Accession – Opportunities and Threats of the Hungarian Agriculture. *MendelNet 2002/3*, Brno, I. díj. p. 51-55. (ISBN 80-7302-046-7)
2. Vágány, J. – **Dunay, A.** – Székely, Cs. – Petó, I. (2003): Development and Introduction of HACCP System in Józsefmajor Experimental and Demonstration Farm, a Dairy Farm for Fresh Milk Production, "Large Farm Management" Workshop, IAMO Tage, Halle, 2003. (CD: /Papers/Dunay, Peto.pdf) p. 15; ISBN 3-9809270-0-8

3. **Dunay, A.** (2003): The Hungarian Agriculture Before EU Accession. Agrarian Prospects XII. New Economics and EU Enlargement International Scientific Conference, Prague, II.díl. p. 728-733. (ISBN 80-213-1056-1)
4. Vágány J., **Dunay A.** (2004): Food quality and food safety on Hungarian dairy farms. Food Safety in a Dynamic World, EAAE Seminar, Zeist, Hollandia, p. 10, CD, E:\doc\sessie II - nr 5 - dunay.pdf
5. **Törőné Dunay, A.:** Introduction of Single Area Payment Scheme (SAPS) in Hungary. In: Regions - Countryside - Environment 2004. Nitra, Szlovákia, 2004.11. Nitra: p. 50-55. (ISBN 80-8069-438-9)
6. **Dunay, A.** (2006): The Outlook of the Hungarian Livestock Sectors after the EU Accession. The 7th International Conference of PhD Students, Jihoceska Univerzita, Zemedelska Fakulta, Ceske Budejovice, p. 81-85. (ISBN 80-7040-847-2)
7. **Dunay, A. – Vágány, J.** (2006): HACCP system in Józsefmajor Experimental and Demonstration Farm, a dairy farm for fresh milk production. In: MendelNet 2006, Brno, E:/management/recenzovane/dunay_anna,vagany_judit.doc (ISBN 80-6851-62-1)
8. Bellász Zs., – **Dunay A.** (2007): The Role of Regional and Settlement Marketing in Hungary "Tradíció és Innováció" Nemzetközi Tudományos Konferencia, Szent István Egyetem GTK, Gödöllő, (ISBN 978-963-9483-85-9)
9. Bellász Zs – **Dunay A.** – Török G. – Rudnák I. – Pahunova R. N. – Zaharczenko A. A. – Ruban M.Sz. (2007): Ekonomika razvityija regionov i gorodov Vengrija. (Az Orosz Föderáció non-profit szektorral foglalkozó felsőoktatási intézményeinek nemzetközi tudományos konferenciája.) Moszkva, Oroszország, 2007.04., p. 11-16. (ISBN 978-9675-0161-6)
10. **Törő-Dunay, A. – K. Takács-György** (2010): Experiences of the introduction of New Hungary Rural Development Programme in the Southern Transdanubia Region. „Rural Development and Structural Changes of Agricultural Companies in Agrocomplex” Medzinárodná vedecká konferencia. Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, Rackova Dolina, Slovensko, Konferencia CD/pdf/dunay_takacs, p. 273-278. (ISBN 978-80-552-0367-6)
11. Takács-György K., **Törő-Dunay A.**, Takács I. (2011): 2007-2013: Experiences of the introduction of New Hungary Rural Development Programme. Proceedings of International Conference – „Development Prospects of Rural Areas Lagging Behind in the CEE Region.” Gödöllő, Hungary, p. 138-144. (ISBN 978-963-269-234-0)
12. **Dunay Anna** (2011): Rural Development Policy and its Future in Europe: 2020 Strategy. Abstract of 3rd International Conference of Economic Sciences, Kaposvár, Hungary, p. 81. (ISBN 978-963-9821-31-6), Conference CD p. 8 (ISBN 978-963-9821-42-2)
13. Illés, B. Cs. – Hustiné Béres, K. – **Dunay, A.** – Pataki, L. (2011): Impacts of tax systems on the competitiveness of small and medium enterprises in CEE countries. Conference Proceedings of 9th Annual Conference on Marketing and Business Strategies for Central & Eastern Europe Vienna, Austria, p. 145-156. (ISBN 978-3-9503290-0-1)

Magyar nyelvű:

1. Székely Cs. – **Dunay A.** – Kovács A. (1998): Az EU csatlakozás várható gazdasági hatásai a magyar mezőgazdasági vállalkozásokra. VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, III. kötet p. 148-153. (ISBN 963 8140 74 7)
2. **Törőné Dunay A.** (2003): A magyar mezőgazdasági vállalkozások lehetőségei az EU csatlakozás után. Gazdálkodók esélyei az Európai Unióban c. konferencia, Mosonmagyaróvár, CD Kiadvány, E:\2\TöronéDunayAnna.pdf, p. 12

3. Vágány J. – **Dunay A.** (2003): Az élelmiszer-biztonsági rendszer gazdasági hatékonyságának vizsgálata a Józsefmajori Kísérleti és Tangazdaság tehenészetében. EU Konform mezőgazdaság és élelmiszerbiztonság. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Gödöllő, I. kötet p. 446-450. (ISBN 963 9483 29 X)
4. **Törőné Dunay A.** (2003): A szarvasmarha ágazat szabályozása az EU-csatlakozás után. II. Erdei Ferenc Tudományos Konferencia, Kecskemét, II. kötet p. 198-202. (ISBN 963 7294 46 Ö; ISBN 963 7294 48 1)
5. **Törőné Dunay A.** (2003): A magyar mezőgazdasági vállalkozások támogatási lehetőségei az EU-csatlakozás után. II. Erdei Ferenc Tudományos Konferencia, Kecskemét, II. kötet p. 146-150. (ISBN 963 7294 46 Ö; ISBN 963 7294 48 1)
6. **Törőné Dunay A.** (2004): Magyar mezőgazdasági vállalkozások ökonómiai vizsgálata a támogatási rendszer változása tükrében. WEU Conference, Mosonmagyaróvár, E:\sec3\06_torone.pdf (ISBN 963 9364 40 1)
7. **Törőné Dunay A., Vágány J.** (2004): Egy tejtermelő gazdaság vizsgálata az EU csatlakozás tükrében. WEU Conference, Mosonmagyaróvár, E:\sec9\28_torone_vagany.pdf (ISBN 963 9364 40 1)
8. Vágány J., **Törőné Dunay A.** (2004): Élelmiszerminőség- és biztonság a tejgazdaságban, In: IX. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, CD, p. 10, E:\11.Élelmiszerfeldolgozás\6\VágányJudit-TörőnéDunayAnna.doc (ISBN 963 214 313 2)
9. **Törőné Dunay A.** (2005): Csatlakozás után egy évvel – Változások a támogatási rendszerben. „Verseny élesben” Európa-napi Konferencia, Mosonmagyaróvár, E:\Európai Unió és Versenyképesség Szekció\Törőné Dunay Anna.pdf
10. **Dunay A.** (2006): A támogatási rendszer változásai: áttérés a SAPS rendszerről az SPS rendszerre. Within the European Union III. Nemzetközi Konferencia, Mosonmagyaróvár, (ISBN 963 9364 67 3)
11. **Dunay A.** (2008): A halászati ágazat jelentőségének növelése a 2007-2013. közötti időszakban "Vállalati növekedés - változó menedzsment/marketing konferencia" Tudományos Konferencia, Széchenyi István Egyetem, Győr, (ISBN 978-963-7175-48-0)
12. Bellász Zs., **Dunay A., Török L. G.** (2008): A régió- és településmarketing hazai alkalmazása. "Vállalati növekedés - változó menedzsment/marketing konferencia" Tudományos Konferencia, Széchenyi István Egyetem, Győr, (ISBN 978-963-7175-48-0)
13. Illés B. Csaba - Fodor Zita - **Dunay Anna** (2010): Kis- és középvállalkozások e-banking szokásai. Hitel, Világ, Stádium Nemzetközi Tudományos Konferencia, Programfüzet és előadáskivonatok, Sopron, p. 99., CD, (ISBN 978-963-9883-73-4)

Tankönyv, egyetemi jegyzet:

1. Székely Cs. – **Dunay A.** (2003): EU Agrármenedzsment. Egyetemi jegyzet, SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő, p. 79

Egyéb (kutatási jelentés):

1. **Dunay A.** (résztvevő) (1998): Country Report – Evaluation of Farm Level Impacts of Agricultural Policy Developments in the Process of Further EU Integration in Selected Visegrad and EU Countries. PHARE ACE (P 95-2180-R) project, 1995-1998